
Adquisición das narracións nos nenos

ANA RODRÍGUEZ-TRELLES ASTRUGA

INTRODUCCIÓN

A adquisición da capacidade para narrar constitúe unha parte importante no desenvolvemento da linguaxe no neno. O relato de contos axuda ó neno a utiliza-la linguaxe nunha forma máis descontextualizada da súa propia acción, ó falar sobre sucesos que acontecen fóra da súa propia vida. Así mesmo, o contorno esíxenos constantemente a construción de narracións comprensibles, xa que o relato de contos ou sucesos é unha práctica habitual na nosa vida diaria, e é unha habilidade que desde sempre se valorou tanto académica como socialmente. Así, é costume habitual por parte dos maiores o relato de contos ós nenos. Na escola os profesores adoitan pedirllles ós seus alumnos que elaboren narracións co fin de mellora-lo uso da linguaxe escrita. Na vida diaria establecemos conversas que nos esixen, en moitas ocasións, relatar experiencias persoais e alleas.

CARACTERÍSTICAS DO DISCURSO NARRATIVO

A narración presenta unha característica fundamental que a diferencia doutro tipo de textos, que é a súa estreita relación coa temporalidade. Tódolos textos narrativos posúen un sistema de organización fundamentalmente temporal no sentido de que van conter unha serie de oracións secuenciadas temporalmente. Labov (1972) sinala ó respecto que para que un texto poida ser considerado como un texto narrativo ten que ter, cando menos, "...unha secuencia de dúas oracións ordenadas temporalmente" (Labov, 1972: 360).

Ademais da secuenciación existen outras dúas formas máis de ordenación temporal nunha narración, de xeito que en total son tres as formas en que podemos ordenar temporalmente as oracións:

-de forma secuencial, seguindo a mesma orde de ocorrencia dos sucesos representados: A → B

-de forma simultánea: A = B

-en orde inversa á dos sucesos representados: B ← A

Para construír narracións comprensibles é esencial a unión de sucesos relacionados, e un dos mecanismos para vincular sucesos son os recursos lingüísticos de cohesión. Estes recursos establecen relacións con outros elementos do texto e contribúen á súa continuidade (Halliday e Hasan, 1976).

O desenvolvemento da capacidade para narrar no neno esíxelle, polo tanto, a adquisición destes recursos lingüísticos, xa que lle van permitila construción dunha narración coherente e con cohesión.

Entre estes mecanismos lingüísticos que permiten dar cohesión ós relatos, e dos que o neno debe aprender-lo seu uso, atópanse un grupo de expresións que teñen unha especial relevancia na narración, que son as expresións temporais e aspectuais.

Ámbolos tipos de expresións fan referencia a nocións que están relacionadas coa idea xeral de tempo, aínda que de distinto xeito. As expresións temporais son relacionais, basicamente deícticas. Localizan no tempo a acción expresada no enunciado do falante poñéndoo en relación con outro punto temporal, principalmente de forma deíctica co momento da fala. As expresións aspectuais, pola súa banda, no localizan no tempo nin son deícticas, senón que se refiren a características temporais internas das situacións en termos tales como duración, completamento, incoación, etc.

Dentro deste grupo de expresións temporais e aspectuais temos: a morfoloxía verbal, na que se distingue a oposición aspectual de perfectividade (o Pretérito Perfecto: ex. "correu") e imperfectividade (o Imperfecto: ex. "corría"), as perífrases verbais de tempo (ex. "haber (de) + INF.") e aspectuais (ex. "comezar a + INF."; seguir + XER."; "volver + INF."), adverbios e expresións adverbiais temporais (ex. "hoxe", "mañá", "despois") e aspectuais ("aínda", "outra vez", "xa"), e conxuncións temporais (ex. "antes de", "despois de", "cando").

As expresións temporais e aspectuais contribúen á cohesión dos relatos porque, cando se encontran nunha narración, coma en calquera outro texto, establecen entre si unha serie de relacións de dependencia a través das oracións, e organizan o discurso narrativo, de xeito que deixan de ter como función primaria a significación propiamente temporal e pasan a ser mecanismos de cohesión do discurso.

Desta forma, diversos autores (Smith, 1981; Partee, 1984; Hinrichs, 1986) chegaron a considera-las múltiples interdependencias que as expresións temporais establecen entre si entre as oracións dun texto, en canto que a

información dunha expresión temporal é utilizada para a interpretación doutra, como un tipo de relación anafórica.

A *anáfora temporal* consistiría na dependencia semántica que se establece entre formas verbais e adverbios e conxuncións temporais; calquera destes tres elementos pode presentar unha dependencia dun elemento temporal previamente mencionado no discurso e pode tamén converterse nun elemento crucial para a interpretación, é dicir, o antecedente ou punto de referencia temporal (Hinrichs, 1986).

Dependencias temporais entre expresións de tempo léxicas póñense de manifesto en oracións como as seguintes:

(B) Isabel foi montar ó mediodía. (A) Silvia montou a cabalo *máis tarde*.
(Smith, 1980:359)

onde a oración (A) depende para a súa interpretación da información temporal proporcionada pola oración (B).

Neste exemplo presentamos dependencias temporais entre dúas oracións independentes, pero, por suposto, o número de oracións nunha secuencia temporal entre as cales pode existir dependencia temporal é ilimitado.

Así mesmo, a morfoloxía verbal foi considerada por diversos autores como un mecanismo organizador do discurso. En concreto, tense sinalado que nun texto as formas verbais non se distribúen ó chou, senón que desempeñan a función discursiva de diferencia-los dous tipos de material lingüístico presentes nunha narración:

-aquela parte que constitúe o argumento da historia, e que contén os elementos fundamentais para a mesma,

-e aquela parte que contén o material que amplifica ou comenta o argumento. Nela atopamos descrições dos trazos físicos ou psicológicos dos personaxes, dos lugares e condicións en que se desenvolve o suceso, comentarios, interpretacións e avaliacións dos sucesos desde unha perspectiva situada fóra da acción narrativa, motivos ou razóns para que os sucesos ocorran da maneira en que o fan, actitudes, etc.

Esta distinción está estreitamente relacionada coa secuencialidade: os sucesos que constitúen a liña argumental son presentados de xeito secuencial, mentres que a información descritiva aparece en oracións simultáneas ós sucesos que conteñen o argumento da historia.

Labov e Waletzky (1967) e Labov (1972) constitúen unha das primei

ras achegas a esta distinción. Estes autores distinguiron en toda narración dous tipos de cláusulas:

-as *cláusulas narrativas* ou cláusulas secuenciadas temporalmente, que constitúen o eixe temporal ó longo do cal se organiza a narración. Conterían o argumento da historia, o material narrativo;

-e as *cláusulas libres* ou cláusulas non secuenciadas, simultáneas. Conterían o material non narrativo, de apoio ou amplificador.

Seguindo a Labov e Waletzky (1967) e Labov (1972), Hopper (1979;1982) e Hopper e Thompson (1980) introduciron os termos **foreground** (primeiro plano) e **background** (fondo) para se referir, respectivamente, ás cláusulas secuenciadas que conteñen o argumento da historia, e ás cláusulas que conteñen material non secuencial, de apoio.

Hopper (1979;1982) relacionou a morfoloxía verbal de tempo/aspecto coa distinción primeiro plano (**foreground**)/fondo (**background**). Segundo Hopper, nunha narración os contrastes aspectuais entre formas perfectivas (ex. "correu") e imperfectivas (ex. "corría") permiten organiza-lo discurso nesta distinción, distinguindo a liña argumental do material de apoio ou complementario, e relacionando, por conseguinte, os acontecementos na narración.

O **perfectivo** sinalaría o primeiro plano (**foreground**), debido a que a súa incorporación permite menciona-los sucesos na mesma orde de ocorrencia dos sucesos representados; a súa función na narración sería a de "...secuenciar sucesos na súa orde cronolóxica" (Hopper, 1982:15).

Esta función secuenciadora do perfectivo débese a que a súa incorporación permite ve-los sucesos na súa totalidade, limitados no seu comezo e terminación, o que posibilita que o completamento de cada suceso se produza antes do comezo do seguinte.

Ó mesmo tempo, desde o punto de vista da súa "aktionsart" ou aspecto inherente á semántica verbal, os verbos destas oracións adoitan ser puntuais, que se caracterizan por estaren limitados no seu comezo e terminación, todo o cal favorece a secuencialidade das oracións do primeiro plano.

O *imperfectivo* sinalaría o fondo ("background") na medida en que a súa incorporación posibilita que os sucesos sexan vistos na súa duración, sen límites no seu comezo e terminación.

Ademais, desde o punto de vista da súa "aktionsart", os verbos incorporados adoitan facer referencia a estados e accións durativas, que se caracterizan por non posuíren límites. Todo isto impide que os sucesos sexan vistos en secuencia.

ADQUISICIÓN DA NARRACIÓN NOS NENOS

O desenvolvemento da capacidade para narrar esíxelle ó neno a adquisición dos recursos lingüísticos de cohesión, porque lle van permiti-la construción dunha narración coherente e con cohesión, e dentro destes recursos o neno ten que chegar a domina-lo uso das expresións temporais e aspectuais como un mecanismo para vincular sucesos, xa que son un importante recurso para darlles cohesión ós relatos.

Se lles presentamos a nenos de diferentes idades un conto con debuxos e sen texto, no que se representa, a través das láminas que o constitúen, unha historia con sentido, encontramos importantes diferencias no uso das expresións temporais e aspectuais nos nenos desde os catro ata os once anos.

Estas diferencias sinalan que os nenos van progresivamente utilizando estas expresións como un recurso lingüístico para vincula-los sucesos relacionados, logrando, con isto, unha maior cohesión nos seus relatos. Os nenos avanza desde a consideración dos sucesos relacionados como independentes entre si á súa progresiva vinculación mediante a incorporación, entre outros recursos lingüísticos, de expresións temporais e aspectuais cunha finalidade cohesiva.

A adquisición destes recursos lingüísticos como un mecanismo para dar cohesión vai constituír un longo proceso que se estende máis alá da etapa preescolar. Será durante os anos escolares cando o neno vaia organizando un sistema máis complexo que, nalgúns aspectos, aínda non finalizará ós 11 anos.

A continuación presentamos algunhas das tendencias que experimenta o desenvolvemento no uso destas expresións como un recurso cohesivo na narración. Estes datos foron recollidos das narracións emitidas por 72 suxeitos galego-falantes: 60 nenos entre 4 e 11 anos e 12 adultos, que procedían de diversos pobos da provincia da Coruña. As narracións foron obtidas a partir do conto con debuxos, sen texto, "Frog, where are you?", de Mercer Mayer (1969) (Rodríguez-Trelles, 1992).

A) Desenvolvemento da morfoloxía verbal

En relación á morfoloxía verbal, un importante desenvolvemento que acontece ten que ver co tempo elixido polos nenos para conta-lo conto. Os nenos avanza desde o uso dun tempo descritivo a un narrativo.

Á hora de contar un conto, temos que elaborar un tempo narrativo co que relata-los sucesos, e para iso é esencial que percibámo-las relacións que existen entre estes.

Nunha narración só hai dous tempos narrativos posibles: ou un pasado, que é o tempo propio da narración, ou un "presente narrativo". Cando contamos un conto normalmente eliximos un destes dous tempos narrativos.

Os seguintes fragmentos narrativos pertencentes ós relatos de dous adultos reflicten este uso do presente e do pasado como tempos narrativos.

"Entón, decídese a baixar de marcha con axuda do can a busca-la ra. Vai polo bosque, sempre en compañía do can, buscando por unha parte e por outra. Ve unha árbore grande e observa por alí por se se encontra con ela, pero nada, a ra non a ve por ningún sitio. Ve un buraco no chan e olla por se a ra estivese por alí, e cal é a súa sorpresa que do buraco no sae a ra senón unha gran toupa. E segue na súa procura de busca-la ra..."

"Había unha vez un neno que se chamaba Marcos, e vivía nunha casaña no bosque. E un día atopouse cunha ra. Entón, tróuxoa para a casa, e meteuna nunha garrafiña de vidro. Tiña tamén un can que era moi amigo del. Este can chamábase Tobi. Entón, fíxose noite e deitouse o neno e deitouse o can, e deixaron a ra metida no frasco de vidro. Pero á mañá seguinte resulta que a ra xa escapou..."

Pois ben, os nenos de catro anos, cando se enfrontan á tarefa de relatar un conto a partir dun libro de debuxos sen texto, non elixen un tempo narrativo co que contalo. Isto é debido a que aínda non o elaboran porque aínda non perciben as relacións existentes entre os sucesos. En vez de relata-los sucesos que aparecen representados ó longo das láminas do conto, permanecen vinculados ó "aquí e agora" da situación en que ten lugar o relato deste tipo de contos, limitándose simplemente a describi-los debuxos que van vendo, coma se o conto estivese formado por cadros independentes entre sí. Por este motivo non incorporan nos seus contos un presente ou un pasado narrativos, senón que elixen un presente descritivo, co que non relatan os sucesos senón simplemente describen os debuxos:

"Un neno. Un can. O can está encima do, o can está encima do neno. O can está coa cabeza no bote. O neno está abrindo a ventá. O neno está agarrado. O neno está abrindo a ventá. O neno está aí dentro. Aí está agarrando o can..."
(4;5)

A elaboración dun tempo narrativo comeza a partir dos cinco anos, idade en que os nenos se desligaron xa do "aquí e agora" da situación do conto, e comezan a percibi-las relacións entre os sucesos e, con isto, a relata-

los. Desde este momento empezan a elixir un tempo narrativo no que conta-los seus contos.

O desenvolvemento da capacidade para elaborar un tempo narrativo conleva o uso da morfoloxía verbal como un recurso para dar cohesión ós relatos. Neste uso da morfoloxía verbal os nenos avanza cara á adquisición e consolidación das súas funcións discursivas.

Entre as funcións discursivas da morfoloxía verbal, un importante desenvolvemento que acontece ten que ver co seu uso como un recurso para establece-la distinción narrativa entre un primeiro plano (*foreground*) e un fondo (*background*). Os nenos van progresivamente utilizando a morfoloxía verbal para diferenciar esta dicotomía sinalada por Hopper (1982).

Ós catro anos os nenos aínda non son capaces de utiliza-la morfoloxía verbal para establecer esta distinción. Utiliza-la morfoloxía con esta función implica percibi-las relacións existentes entre os sucesos, e elabora-lo pasado como un tempo narrativo, e a esta idade os nenos aínda consideran os sucesos representados nos cadros como independentes entre sí.

Esta distinción narrativa empeza a ser evidente ós cinco anos, que é cando o neno comeza a relaciona-los sucesos representados e a organiza-la súa narración en función dun argumento global. Os nenos empezan a diferenciar, mediante os contrastes entre formas perfectivas e imperfectivas, os sucesos en secuencia, que constitúen a liña argumental do seu relato, daqueles que constitúen o fondo narrativo, nos cales comezan a incluí-las motivacións e razóns para que os sucesos ocorran da maneira en que o fan.

"...e a cabra parou, e o neno e o can caeron no río, e non se lastimaron porque sabían nadar... e o río non era fondo". (7;10)

Sen embargo, o uso da morfoloxía para establecer esta distinción non adquire flexibilidade ata os nove anos.

"Logo o rapaz mirou por un burato onde había un rato. O can tropezou...tropezou nunha pedra e subiu para arriba no...onde o panal. Caeu o panal no chan, e despois as abellas todas foron atrás do can. Logo un bufo foi atrás do neno e chamoi desde unha rocha que había alí..." (11;2).

B) Desenvolvemento das expresións temporais léxicas

En canto ás expresións temporais léxicas (adverbios e expresións adverbiais, e conxuncións), permítenos relaciona-los sucesos temporais entre si en termos de secuencialidade, simultaneidade ou anterioridade.

Poden ser divididas, segundo a súa capacidade para establecer relacións cohesivas entre as oracións dun texto, en:

-*deícticas*, se localizan a situación en relación ó momento da fala. Dentro dun texto, polo tanto, este tipo de expresións non establecen relacións de cohesividade temporal entre as oracións (ex. hoxe, mañá, agora).

-e *anafóricas ou cohesivas*, se localizan unha situación en relación a un punto de referencia temporal proporcionado polo contexto. Dentro da narración, este punto de referencia temporal estaría situado, normalmente, noutra oración.

Dentro destas expresións cohesivas témo-los adverbios temporais, que establecen relacións de secuencialidade ou simultaneidade entre oracións independentes (ex. logo, despois, entrementres), e as conxuncións temporais, que establecen relacións de subordinación entre as oracións (ex. antes de, despois de, cando, mentres que).

Pois ben, nos relatos dos nenos apréciase un desenvolvemento coa idade no uso destas expresións. En primeiro lugar, os nenos avanza desde as expresións non cohesivas ás cohesivas. Os nenos tardan en incorporar expresións temporais cohesivas porque ó primeiro non relacionan temporalmente os sucesos na historia, e únicamente sinalan sucesos illados. En vez de expresións temporais cohesivas, comezan incorporando principalmente expresións deícticas:

"...e *agora* está, vai pasear. E *agora*, e *agora* vai para a súa casa. E *agora* está subido na árbore, e o can. E *agora* o can marcha, e tirou o neno. E *agora*..." (4;7)

ou ningún tipo de marcador temporal léxico, estando os seus relatos constituídos principalmente por oracións xustapostas:

"E o rapaz, e o can está aquí. O rapaz está aquí. A casa está aquí. E o can ía coller isto. O rapaz ía facer isto. E o can ía coller isto. Estaba enfadado o rapaz con isto. Mira este. O can está aquí. O rapaz está encima da árbore". (4;3)

Máis tarde, cando os nenos comezan a relaciona-los sucesos na historia, desenvolvemento que acontece sobre os cinco anos, empezan a incorporar

expresións temporais cohesivas para vincularen temporalmente as oracións. Desde este momento, aprécianse dúas tendencias principais no uso destas expresións. Unha, en canto á marcaxe da ordenación temporal das oracións. Dos tres tipos de ordenación temporal posibles, os nenos avanzan desde a marcaxe da secuencialidade á da simultaneidade e, finalmente, á da anterioridade.

Ó primeiro os nenos comezan encadeando as oracións de xeito secuencial, utilizando para isto adverbios temporais de secuencialidade como "despois", "logo", "entón":

"E *despois* a ra ía saír do porrón. E *despois* mirou o can e o neno aí a ver se estaba a ra. *Despois* o can colleu o porrón na cabeza. *Despois*... (5;5)

Aínda non marcan a anterioridade dos sucesos, e a penas incorporan expresións temporais como "mentres" ou "cando" ou "entrementes" para sinalaren a simultaneidade dos sucesos que se desenvolven en paralelo. A hora de relataren dous sucesos que acontecen como simultáneos, os nenos utilizan diversas estratexias:

-mencionan únicamente unha das accións que suceden como simultáneas, omitindo a outra acción;

-encadean as accións simultáneas mediante unha coordinada;

-incorporan accións xustapostas para facer referencia a cada un dos sucesos que acontecen como simultáneos;

-encadean as accións simultáneas con marcadores de secuencialidade ("despois").

Posteriormente, os nenos avanzan cara á marcaxe da simultaneidade dos sucesos. Para isto incorporan as conxuncións de simultaneidade "cando" ou "mentres que".

"E despois saíu pola ventá *cando* o neno estaba mirando para outro lado" (7;6)

"E as abellas empezaron a saír *mentres* o neno estaba mirando por unha árbore" (9;10)

E máis tarde, sobre os nove anos, os nenos empezan a sinala-la anterioridade:

"O rapaz saltou tamén, e o can lambeuno *cando* o rapaz o colleu do brazo" (9;11)

Non é, polo tanto, ata esa idade, cando os nenos incorporan expresións temporais léxicas para marcaren os tres tipos de ordenación temporal nunha narración: a secuencialidade, a simultaneidade, e a anterioridade.

Un segundo desenvolvemento no uso de expresións temporais cohesivas ten que ver co tipo de expresión temporal incorporada: adverbios ou conxuncións. Os nenos avanza desde o uso de adverbios de tempo, é dicir, desde o establecemento de relacións temporais entre oracións independentes, á incorporación, principalmente a partir dos nove anos, de conxuncións temporais, isto é, ó establecemento de relacións temporais de subordinación.

C) Desenvolvemento das perífrases aspectuais

Por último, as *perífrases aspectuais* tamén nos permiten vincular os sucesos dentro dun relato.

Por exemplo, mediante as perífrases incoativas, como "comezar a + INF."; "empezar a + INF." ou "poñerse a + INF.", podemos sinalar o comezo dun conxunto de sucesos relacionados, servindo con isto de unión entre os mesmos. Este uso vese claramente no seguinte fragmento narrativo:

"E entón o neno *púxose a busca*-la ra. E buscaba por debaixo do xersei..." (7;6)

O neno incorpora a perífrase incoativa para sinalar o comezo da busca da ra, e a partir da incorporación da expresión menciona as diversas accións de busca. Con isto consegue unir ou aglutinar as ditas accións. A expresión serviría como un punto de partida a partir do cal se elaboran os sucesos.

Así mesmo, mediante a perífrase de prolongación "seguir + XER." (ou "seguir + a + INF."), podemos estender, a través do relato, a acción que marca, servindo deste xeito como un nexos de unión entre os diversos sucesos, proporcionando, con isto, unha continuidade á narración. O seguinte fragmento narrativo exemplifica este uso:

"Chamouna desde a ventá, pero non a encontrou. *Seguiu buscando* polo xardín da súa casa cun can que tiña amigo (...). Foi ó bosque, chamouna,

berroulle, pero a ra non aparecía por ningún lado. *Seguiu buscando* por ela e chegou eu supoño que será un abelleiro (...). Mirou no tronco da árbore e tampouco lle aparecía. *Seguiu buscando...*" (adulto)

O suxeito marca a "busca da ra" con esta perífrase, prolongándoa deste xeito a través dos diversos sucesos. A acción marcada coa dita perífrase non só avanza cara a adiante, senón que tamén queda vinculada a unha acción previa.

Ámbolos tipos de perífrases, polo tanto, permítennos agrupa-la información en unidades significativas.

O uso destas perífrases aspectuais coas ditas funcións narrativas esíxelle ó neno percibi-los sucesos como formando parte dun argumento global, polo que a adquisición destas funcións vai constituír un longo proceso que, no caso da perífrase "seguir + XER.", ós 11 anos aínda non vai estar plenamente consolidado. Os nenos tardan en incorporar este tipo de expresións, e unha vez que as empezan a utilizar avanza cara á vinculación dun número cada vez maior de sucesos.

CONCLUSIÓNS

En resumo, o desenvolvemento da habilidade para relatar sucesos constitúe unha parte esencial no proceso de adquisición da linguaxe no neno. A adquisición desta capacidade permítelle pasar dun "aquí e agora" a un "alí e logo"; dunha linguaxe egocéntrica que xira sobre as súas propias accións a unha linguaxe máis descontextualizada da súa propia acción. O neno comeza a prestar atención e a poñer en relación sucesos que acontecen fóra da súa propia vida, co que a linguaxe adquire unha función máis intelectual.

Así mesmo, permítelle responder ás esixencias do seu contorno, que constantemente lle pide a construción de relatos, conseguindo con isto unha adaptación máis eficaz ó mesmo.

No desenvolvemento desta capacidade o neno ten que aprender a construír relatos coherentes e con cohesión, e para iso debe adquiri-lo uso da expresión lingüística da temporalidade como un mecanismo para vincular sucesos, xa que constitúe un importante elemento para dar coherencia e cohesión ós mesmos. Como vimos, o neno vai progresivamente utilizando estas expresións cunha finalidade cada vez máis cohesiva, amosando con isto unha crecente necesidade de construír relatos coherentes e con cohesión.

Sen embargo, o desenvolvemento da habilidade para relatar contos ou sucesos non finaliza coa adquisición destas expresións como un recurso cohe-

sivo, senón que o neno deberá adquirir tamén outros mecanismos lingüísticos para establecer-la coherencia e cohesión nos seus relatos, como por exemplo a referencia.

Así mesmo, deberá aprender a utilizar estes mecanismos lingüísticos na elaboración doutro tipo de textos, como son a argumentación, a conversa, etc... Só coa adquisición da capacidade para construír textos coherentes e con cohesión o neno alcanzará un completo desenvolvemento na súa linguaxe e competencia comunicativa, xa que é a través dos mesmos, e non de oracións illadas, como se produce a comunicación.

Por este motivo, debemos propiciar aquelas situacións que lle possibiliten ó neno a construción de diferentes tipos de textos a fin de que chegue ó completo dominio destes mecanismos lingüísticos para a súa elaboración.

REFERENCIAS

- Halliday, M.A.K.; Hasan, R. (1976): *Cohesion in English*. London: Longmans.
- Hineichs, E. (1986): "Temporal anaphora in discourse of English" *Linguistics and Philosophy*, 9, 63-82.
- Hopper, P.J. (1979): "Aspect and foregrounding in discourse". En T. Givón (Ed.): *Syntax and Semantics, vol.12: Discourse and Syntax*. Nova York: Academic Press, 213-241.
- (1982): "Aspect between discourse and grammar: an introductory essay for the volume". En P.J. Hopper (Ed.): *Tense and Aspect: Between semantics and pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, 3-18.
- Hopper, P.J.; Thompson, S.A. (1980): "Transitividad in grammar and discourse" *Language*, 56, 251-299.
- Labov, W. (1972): "The transformation of experience in narrative syntax". En W.Labov (Ed.): *Language in the Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 354-396
- Labov, W.; Waletzky, J. (1967): "Narrative analysis: Oral versions of personal experience". En J. Helm (Ed.): *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle: University of Washington Press.
- Partee, B.H. (1984): "Nominal and temporal anaphora" *Linguistics and Philosophy*, 7, 243-286.
- Rodríguez-Trelles, A. (1992): *Expresión de las relaciones temporales y aspectuales en los relatos: una perspectiva evolutiva*. Tese de doutoramento non publicada. Universidade de Santiago de Compostela.

- Smith, C.S. (1980): "Temporal structures in discourse". En C. Rohrer (Ed.): *Time, tense and quantifiers. Proceedings of the Stuttgart Conference on the Logic on Tense and Quantification*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 355-374.
- (1981): "Semantic and Syntactic constraints on temporal interpretation". En P.J. Tedeschi e A. Zaenen (Eds.): *Syntax and Semantics*, vol. 14. Nova York: Academic Press.